

LEO GENS – ARHITEKTUURIUURIJA JA -KRIITIK

28. VI 1922 – 31. X 2001

Leo (Lev) Gens oli Eesti nüüdisaegse arhitektuuriajaloo teerajaja. 1960. aastatel alustas ta 20. sajandi arhitektuuri uurimisega ning see jäi tema lemmikteemaks elu lõpuni. Karl Burmani esinduslikust monograafiast sai tema elutöö kokkuvõte, kroon ligi pool sajandit kestnud tööle kunstiteadlase-uuriija, populariseerija ning pedagoogina, mis algas 1949. aastal I. Repini nimelise Kunstiinstituudi lõpetamisega Peterburis ning kulmineerus emeriitprofessori staatusega Kunstiakadeemias.

Gensi arhitektuurikirjutus sai alguse kapitalismiperioodi arhitektuuriosaga 1965. aastal ilmunud "Eesti arhitektuuri ajaloos". Seni oli ta tegelenud skulptor Jaan Koorti uurimisega (väitekirj "Jaan Koorti elu ja looming", 1967, ja lühimonograa-

fiad, 1954, 1964 ja 1984) ning kriitikuna arvustanud kujutavat ja tarbekunsti. Mõnigi neist ajalehekirjutistest kandis ajastule omast ideoloogiapitsereit, mida Gens hiljem ise häbenes. Just see oli põhjuseks, miks ta ei lubanud avaldada oma artiklite bibliograafiat, mis Eesti Arhitektuurimuseumi tellimusel valmis juba 1992. aastal.

Leo Gensi arhitektuuriteemadega tegelemine jätkus vastavate peatükkidega "Tallinna ajaloo" (1969) ning "Eesti kunsti ajaloo" I. köite teises osas (1977). Kui varasemad käsitlused olid üldisemat laadi, siis "Eesti kunsti ajaloo" jõudis Gens juba ka Georg Hellati, Karl Burmani ja Artur Perna lühiprofideeni, kirjutades neist eraldi pikemad lõigud. See vastas kunsti-ajaloo isikukesksele käsitlusele.

1960. aastate lõpus – 1970. aastate alguses polnud juugend veel n-õ taasavastatud, historitsismi rehabiliteerimisest rääkimata. Muidugi peegeldub see tollastes kirjutistes. Gens käsitles juugendit ehk modernstiili vene esimeste juugendiurijate eeskujul ettevaatlikult ja küllaltki laia mõistena. Ta leidis, et juugendstiili äärmuslikud avaldused ei leidnud Eestis sügavamat pinda. Otsekui Voldemar Vaga järgi joondudes hindas Genski kõrgelt Peterburi arhitektide töid, mainides "Eesti arhitektuuri ajaloo" koguni, et Vassiljev ja Bubõr suutsid oma Draamateatriga leida kohaliku arhitektuuriga tihedama seose kui soome arhitektid.

Rahvuskultuurilise tähendusega olid eesti arhitektide loomingu käsitlused. "Burman, Perna, Habermann, Johanson, Velbri, Kuusik, Volberg... [- - -] Mida teame nende arhitektide loominguilisest pärandist? Mida oleme teinud nende tegevuse populariseerimiseks?" küsis Gens 1972. aastal kriitiliselt oma ajaleheartiklis "Aeg ei pane punkti" (Sirp ja Vasar 1972, nr 2) ning vastas otsekoheselt: "Mitte midagi."

Pikka aega oli Gens ainuke, kes Eestis 20. sajandi arhitektuurist kirjutas. 1974. aastal avaldas ta väikeseformaadilise raamatu Estonia teatrist sarjas, mille ülejäänud väljaanded käsitlesid keskaegseid ehitisi. Selle väikeses kirjas tekst sisaldab muuhulgas sisukat stiilianalüüsi, mis puudus Hugo Peetsi omaaegses esinduslikus monograafias (1938). Siiski sai siit alguse

ka üks viga, mis hiljem korduma jäi: Gens nimetas Wivi Lönni ekslikult Armas Lindgreni abikaasaks ning ka esimeseks soome naisarhitektiks, mida ta ei olnud.

Karl Burman astub iseseisva uurimisobjektina esile 1975. aastal artiklis "Üürimaja Burmani loomingu" (Ehitus ja Arhitektuur 1975, nr 1), mis on ühtlasi Gensi esimesi pikemaid arhitektuuriartikleid. Gens oli sunnitud alustama üldkäsitlustest ning alles seejärel hakkas ta avaldama põhjalikumaid artikleid. Just neis hakkas avanema Gensi analüüsi- ja objekti käsitlemise oskus. Burmani tüürimajade artiklile järgnes 1977. aastal käsitlus Karl Burmani individuaalelamutest kogumikus "Töid kunsti-teaduse ja -kriitika alalt". Burmani eramute käsitlusele eelnevas pikemas sissejuhatuses kritiseerib Gens teravalt konservatiivset Eesti kunsti ajalookirjutust, sest sealt on välja jäänud 19. sajandi teise poole ja 20. sajandi alguse arhitektuur, mis "arhitektuuri-ajaloos oli tegelikult murranguline". Kui historitsismist on nimetatud artiklis veel põgusalt üle libisetud (siiski esile tuues asjaolu, et historitsism "vabastas arhitekti normatiivsete minevikustiilide diktaadist"), siis juugend leiab juba põhjalikku iseloomustamist. Burmani Kalevi seltsimaja käsitlemine viib Gensi loomulikult ka rahvusromantismi probleemini, milles ta ootamatult vastandab eesti "progressiivse rahvusromantismi" (kuna tegemist oli väikerahva eneseteadvuse tõusuga) vene ja saksa rahvusromantismile. Seejuures on vene rahvusromantism Gensi käsitluses "sümbolismiga seotud retrospektivismi variant", kusjuures "retrospektivism" kõlab siin negatiivse määratlusena. 1981. aasta Kultuurimälestiste Riikliku Projekteerimise Instituudi arhitektuuriajaloo sektsiooni sügisseminaril jätkas Gens Burmani-teemaga, laiendades ka rahvusromantismi käsitlust (publitseeritud kogumikus: Eesti arhitektuuri ajaloo küsimusi. Arhitektuuriajaloo sektsiooni 1. sügisseminar. KRPI, Tallinn, 1981).

1978 avaldas Leo Gens pikema artikli Tallinna raekoja konkursist 1912. aastal (kogumikus "Из истории русского искусства конца XIX – начала XX века". Moskva, 1978) ning 1981 artikli "Tallinna saksa teatri konkursist ja arhitektuurivõistlustest sajandivahetusel" (kogumikus "Kunstiteadus. Kunstikrii-

tika 4"). 1970. aastate Sirbist ja Vasarast mäletame Gensi aktiivset sekkumist Neitsitorni ja raekoja renoveeritud interjööridesse ning sõnavõtte nüüdisarhitektuuri teemadel.

1980.–1990. aastatel olid Gensi uurimustes esil juba ka Artur Perna, Eugen Habermann ja Aleksander Vladovsky (viimasest ilmus pikem artikkel Ehituse TUI kogumikus "Linnaehitus ja arhitektuur", 1991).

Gensi elutööle pani väärrika punkti Burmani-monograafia (1998). Kahjuks pole see leidnud väärilist tunnustust. Monograafia kohta ilmunud Leonhard Lapini kirjutis "Leo Gensi elutöö" on täis kirjutaja solvavat laadi etteheiteid Gensi tegevuse kohta nõukogude ajal, mis monograafiasse kuidagi ei puutu, ning mitmesuguseid ebaadekvaatseid märkusi (nt väide, et Gens pole aru saanud klassitsismist 1920. aastatel, Lapinile soovitaks siinkohal hoolikamat lugemist). On kahetsusväärne, et see üledoseeritult subjektiivne ning kohati lausideoloogiline retensioon leidis avaldamist akadeemilisusele pretendeerivas väljaandes (Kunsteiteaduslikke uurimusi 10).

Lapin ei mõistnud, mis oli Gensi jaoks Burmani käsitlemisel suuremaid probleeme. Gens kuulus põlvkonda, kelle ajal polnud kombeks avaldada paljastavaid ja kõmulisi elulugusid. Tal oli eriti raske kirjutada just hilisest Burmanist, kelle isiklikku ja siis enam mitte lodusalt kulgenud ellu tungimine oli talle probleem (rääkisime sellest korduvalt). Gens oli seisukohal, et Burmani alkoholiprobleeme ei ole soliidne monograafias käsitleda. Ta tegi seda ülimalt delikaatselt (Lapini käsitluses pinnapealselt, sest Lapin tahtnuks hirmsasti, et Gens Burmani alkoholi-lembuse üheselt nõukogude võimu kaela oleks ajanud) ning võib öelda, et biograaf on mingil määral uuritava elulugu korrigeerinud. Samas iseloomustab selline pieteeditunne uurijat-inimest kõige paremast küljest: ta ei naudi uuritava nõrkuste eksponeerimist, vaid keskendub tema loomingu vaatlusele.

Monograafia suur maht kammitseb Gensi: tema muidu ladus väljendus ja hoog takerdusid nii mõnigi kord. Gensi tekst sisaldas üsna palju venepärast lauseehitust, mis tuli toimetamisel parandada, mille tulemusena tekst teataval määral "autorist eemaldus".

Mõneski Gensi artiklis on tema värvikat väljendusoskust rohkem alles, kõige enam mõistagi tema venekeelsetes kirjutistes. Veelgi paremini oskavad Gensi mõtteid ja arutlemisoskust hinnata need, kel oli õnne kuulata tema energiliste žestidega ülepuistatud loenguid ja esinemisi.

Leo Gens oli lähedalt seotud Eesti Arhitektuurimuuseumiga. Muuseum oli Burmani-monograafia kirjutamise innustajaks ja esimeseks finantseerijaks. Gens oli muuseumi teadusnõukogu liige ning käis alati kaasas meie arhitektuurireisidel.

Jäädvustamiseks Leo Gensi väarikat elutööd Eesti 20. sajandi arhitektuuri uurijana, on arhitektuurimuuseumil plaanis koostada Leo Gensi arhitektuuriartiklite kogumik, mille üheks osaks on ka tema artiklite bibliograafia. Selle täiendamisega tuleb vaeva näha: Gens jäi aktiivseks kirjutajaks viimase ajani, kuni raske haigus seda võimaldas. Käesolevas kogumikus ilmuv Gensi viimane artikkel on kirjutatud Saksamaal haiglas olles, mil väsimatu arhitektuuriuurija ikka veel terasena ümbritsevaid ehitisi analüüsis. Saksa heimatstiilis haiglaarhitektuurist näis ta ammutavat elujõudu ning modernsuse kaitsja temas taandub. Gensile oli väga tähtis, et see artikkel trükki jõuaks: ta tahtis, et sõnum inimlikkusest arhitektuuris jõuaks ka tänaste arhitektideni.

KARIN HALLAS